

Franc ROZMAN

SOCIALNA DEMOKRACIJA NA SLOVENSKEM IN NARODNO VPRAŠANJE

Od začetka ustavnega življenja v habsburški monarhiji je nacionalna identiteta postala tudi politično orodje in orožje, saj je bil nacionalizem pravzaprav vodilno gibalno vseh političnih strank. Če ga že niso zapisale v svoj programski credo, so se z nacionalnim vprašanjem, nacionalnimi boji in nasprotji morale prav vse stranke soočiti v vsakodnevnem političnem delovanju, odgovarjati na izzive drugih strank in hote ali tudi nehote izoblikovati svoj odnos do nacionalnega vprašanja. To seveda velja tudi za socialno demokracijo, pa če si je še tako želela pokazati se kot nadnacionalna stranka, kot stranka vseh ubogih v boju za boljše življenje in za zrušitev kapitalističnega družbenega reda. Vendar so jo nacionalni boji kmalu vsrkali v svoj politični vsakdan in tudi socialna demokracija je morala iskati odgovore na najbolj pereče vprašanje monarhije: kako ukrotiti nacionalna nasprotja prebujajočih se t.i. nezgodovinskih narodov in že priznanih nacij z večstoletnim historičnim pravom, kako nadalje usmerjati in krmariti to večnarodno skupnost in jo preoblikovati v moderno državo tedanjega časa. Prav socialna demokracija je bila edina vsedržavna stranka v Cislajtaciji, prav nacionalno vprašanje pa je bilo tisto, ki jo je že od 1897 v bistvu razbilo na zvezo nacionalnih socialnodemokratskih strank, ki po znamenitem sporu ob samostojnih čeških strokovnih organizacijah, ni bila več sposobna funkcionirati kot enotna in največja stranka zahodne polovice habsburške monarhije. Ne bi mogli reči, da se stranka z nacionalnim vprašanjem ni ukvarjala, da ni imela dobrih teoretikov in tudi nacionalni program stranke, sprejet na kongresu v Brnu 1899 se kaže kot eden boljših nacionalnih programov avstrijskih strank, vendar pa vse to ni kaj dosti pomagalo.¹ Stranko je slabila temeljna dihotomija med razrednim in nacionalnim, dilema, ki je spremljala socialno dokracijo in tudi njen levi odcep, komunizem vse do njegovega zloma 1990.

Na Slovenskem je bila socialna demokracija vseskozi do konca prve svetovne vojne del skupne socialne demokracije, od vsega začetka nekoliko bolj samostojna, bolje rečeno nepovezana, od ustanovitve Avstrijske socialnodemokratske skupne stranke 1889 in vse do konca monarhije pa majhna stranka v okviru velike stranke in je bila tudi finančno od dunajske centrale precej odvisna ter zato z redkimi izjemami vseskozi kulantno sprejemljiva za odločitve politične linije iz centra stranke. Ostalim strankam na Slovenskem to seveda ni ostalo prikrito, vendar je bila socialna demokracija, od 1896 pod imenom Jugoslovanska socialno demokratska stranka, premalo močna in vplivna, da bi katoliška in liberalna stranka ta poseben odnos med Dunajem in Ljubljano posebej razčlenjevali. Kljub temu, da je bila

¹ Klaus Berchtold: *Osterreichische Parteiprogramme 1868-1966*, Wien 1967.
Hans Mommsen: *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 1963.

stranka majhna, z neposrečenim imenom, da je svoj organizacijski prostor imela omejen in ni pokrival vsega slovenskega etničnega ozemlja, je kljub temu ostala tretji slovenski politični tabor. Kljub svoji politično relativni nepomembnosti v slovenskem političnem življenju pa je socialna demokracija pripravila nekaj zanimivih poskusov reševanja nacionalne problematike in nekateri njeni predstavniki so postali tudi teoretiki o nacionalni problematiki. Med njimi so najpomembnejši Etbin Kristan, Albin Prepeluh in Henrik Tuma. Ne smemo pozabiti na Ivana Cankarja, ki je svoja videnja sicer utemeljil, toda tem bolj globokoumno, le v dveh predavanjih, med njima je pač najpomembnejše Slovenci in Jugoslovani, ki je bilo večkrat tudi zlorabljeno za dnevno-politične potrebe, kar so še zlasti radi počenjali po njegovi smrti in je bilo večkrat pozabljeno, da je bil Cankar (čeprav ne vseskozi) tudi član socialnodemokratske stranke. Priznavalo se mu je bolj to, da je predstavnik najbolj napredne slovenske intelektualne in pisateljske družine. Podčrtati velja tudi, da socialnodemokratski tisk na Slovenskem ni nikoli nastopal z nacionalno šovinističnih ali imperialističnih pozicij, kar se je večkrat lahko bralo na straneh meščanskega tiska. Edino protižidovski so bili tudi socialni demokrati in tudi tu v bolj omiljeni obliki kot drugi.

Začetki delavskega gibanja, ki so pomenili čas društev, ne pa še stranke, so se začeli v večjih delavskih središčih, ki so bila tudi nacionalno mešana, kot npr. Trst, Maribor, Beljak tudi Ljubljana ali Celje, in ta mešanost je delavsko gibanje vodila bolj v tolerantnost kot v razdvajanje. Posebej čas prve internacionale pa je bil za prebujajoče se delavsko gibanje v nacionalnem pogledu zelo nevzpodbuden, saj so se delavski agitatorji pri učenju klasikov marksizma lahko sklicevali le na Marxovo in Engelsovo uničujočo oceno o slovanskih narodih iz leta 1848, ki pa kljub časovnemu odmiku še ni bila redefinirana. Bakuninova utopična vizija o federaciji narodov je v prvi internacionali doživela anatemo. Pa vendar je na kongresu v Neudörflu socialna demokracija sprejela v svoj program tudi pravico narodov na samoodločbo. Tudi delavska društva v Mariboru, Celju in Ljubljani so ta program sprejela, globine in daljnosežnosti te točke programa pa niso dojela. Da pa bi ta točka programa ob doslednem uresničevanju zahtevala velike spremembe v državnih strukturah kaže dejstvo, da nadaljnji programi avstrijske socialne demokracije do prve svetovne vojne te točke ne vsebujejo več.² Tedanja društva so bila zaradi narave dela svojega članstva (večinoma delavci na železnicah, ki so mnogo potovali in menjavali službe, obrtniški pomočniki, ki so po tedanji navadi veliko hodili po svetu) in tudi nacionalne heterogenosti (Nemci, Čehi, Hrvati, Italijani, Slovenci) mnogo manj krajevno zaprta in ozka, na drugi strani pa so bila tudi manj dovezeta za nacionalne boje in bolj internacionalna. V takšni konstelaciji je tudi mogoče, da je Franz Wiesthaler, liberalno demokratični udeleženec revolucije 1848 in nekaj časa vodilna osebnost v mariborskem delavsko izobraževalnem društvu, v katerem je imel stike tudi s prvo internacionalo, pozneje pa je zaradi ne docela jasnih, verjetno pa iz materialnih razlogov, prešel v nemško nacionalne vrste, 1869 opozarjal, da se morajo delavci boriti tako za politično kot tudi za nacionalno svobodo ter ju ne smejo razdvajati. Izgubljeno politično svobodo je mogoče spet do-

² Franc Rozman: Die slowenische Arbeiterbewegung in der Zeit des Neudörfler Parteitag. In: 100 Jahre Sozialdemokratischer Parteitag Neudörfl-ITH-Tagungsberichte 8, Wien 1976, S. 124-131.

biti, izgubljene nacionalnosti pa ne. Na področju popolne politične svobode mora tudi narodnost dobiti svoje pravice, je še menil.³ Posebnih mednacionalnih razprtij med prvimi socialnodemokratskimi društvi na Slovenskem ne najdemo, res pa je, da je večina društvenega dogajanja potekala v nemščini in da je slovenščina prišla le poredko do veljave in tudi med tedanjimi voditelji so absolutno prevladovali ljudje nemškega porekla.

Z ustanovitvijo Avstrijske socialno demokratske stranke se je marsikaj spremenilo. Slovenski socialni demokrati so se seveda organizirali v njenem okvirju, na drugi strani so to leta, ko sta se tudi katoliška in liberalna stranka vse močneje organizirali ter med svojo agitacijo poudarjali, da delavska stranka ni narodna, da vodi v raznarodovanje in izgubo že tako majhnega slovenskega naroda, da pomeni prodor nemštva, da je brezverska in da deluje v okviru mednarodne zarote proti obstoječemu družbenemu redu in institucijam. To je v tradicionalno katoliškem slovenskem prebivalstvu, ki je bilo pretežno kmečko in pod močnim vplivom duhovščine, imelo svoje posledice, še posebej zato, ker slovenskim socialnim demokratom vseskozi ni uspelo dokazati dunajskemu strankinemu vodstvu, da Slovenci živijo vendarle v povsem specifičnem okolju, da so izpostavljeni močnemu nemškemu in italijanskemu nacionalizmu. V prvem desetletju 20. stoletja je to privedlo do poskusa slovenskega tipa socializma, ki bi bolj upošteval slovensko nacionalno specifiko.⁴ Slovenski socialisti na Koroškem nikoli niso mogli organizirati svojih organizacij. Poseben problem je bila Spodnja Štajerska, kjer je bil v celjskem okrožju z zasavskimi rudniki ugoden položaj za razvoj delavskih organizacij, in je takoj po ustanovitvi JSDS prišlo do spora, ali naj tu organizira delavce JSDS ali pa štajersko deželno vodstvo. Spor, ki ga ni znalo razrešiti niti strankino skupno vodstvo, se je vlekel vse do 1911, ko je Gradec le priznal JSDS pravico, da organizira svoje podružnice v celjskem okrožju, ne pa v mariborskem, ki je trdno ostal v organizacijski shemi Gradca.⁵ Vsekakor je to dejstvo vplivalo na nacionalno identiteto tamkajšnjih socialnih demokratov, saj je to pomenilo, da sta bila agitacija in tisk nemška, denacionalizatorski vpliv pa se je kazal še ves čas med vojnama. Tako je bila JSDS omejena v glavnem na Kranjsko in Primorje, kjer se je stalno postavljalo vprašanje, ali naj bo sedež stranke Ljubljana, ki je že postajala bodoča prestolnica Slovencev ali pa Trst kot eno najpomembnejših industrijskih in s tem tudi socialnodemokratskih mest v monarhiji. Sedež se je za nekaj časa res naselil v Trstu, to dejstvo pa delavskega gibanja vendarle ni posebej okrepilo. Prav na primeru Trsta, ki je bil z okolico vred nacionalno zelo mešan, in je bila nacionalna teritorialna delitev zelo težka, je Etbin Kristan 1898-99 izoblikoval svoj

³ Franc Rozman: Deutsche und slowenische Arbeiter in der Arbeiterbewegung in Slowenien. In: Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa, Ljubljana 1995, S. 165-173.

Franc Rozman: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem (Die sozialistische Arbeiterbewegung in der Untersteiermark), Maribor 1979, S. 49.

⁴ Franc Rozman: Die Südslawische Sozialdemokratische Partei (JSDS) und die slowenische nationale Frage. In: Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830-1918, Wiesbaden 1987, S. 237-252.

⁵ Franc Rozman: Die Sozialdemokratie in der Untersteiermark und das Problem der nationalen Aufteilung. In: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien, Wien-München 1988, S. 120-129.

koncept personalne avtonomije. Etbin Kristan je to idejo razdelal prej kot Karl Renner v svoji brošuri *Staat und Nation*, vendar je omeniti, da je že 1865 Matija Majar imel zelo sorodne ideje kot Kristan. Vsekakor je bil Kristanov koncept, ki morda niti ni bil tako utopičen, kot se je takrat dozdevalo, na kongresu Avstrijske socialno demokratske skupne stranke v Brnu 1899 vehementno kritiziran in zavrnjen, namesto njega pa sprejeto načelo teritorialne avtonomije. Kakorkoli je bil brnski program na pogled mnogo bolj uresničljiv kot Kristanov, pa v praktičnem pogledu ni storil kdo ve kaj, ker tudi socialna demokracija ni želela razbitja kronovin. Še na primeru Štajerske, kjer bi bilo to načelo relativno lahko uresničljivo, stranka ni storila ničesar.⁶ JSDS je po porazu svojega predloga personalne avtonomije seveda sprejela brnski nacionalni program teritorialne avtonomije.

Deset let po tem pa je izoblikovala svoj lastni nacionalni program, t.i. tivolsko resolucijo, ki je sicer govorila predvsem o rešitvi jugoslovanskega vprašanja, v bistvu pa pomenila gledanje na nacionalna vprašanja v celoti. Konec novembra 1909 je bila tivolska resolucija sprejeta na konferenci v Ljubljani, na kateri so socialni demokrati želeli prediskutirati položaj stranke ob aneksiji Bosne in Hercegovine. Glavna tvorca resolucije sta bila Etbin Kristan in Juraj Demetrovič. Kristan tudi tedaj še ni povsem pozabil svojega koncepta personalne avtonomije in tivolska resolucija je formulirana v marsičem nejasno in jo je mogoče različno interpretirati. Kristanova vizija svobodnih narodov v socializmu je ostala na razpotju med ustaljenim mišljenjem, da bo socializem rešil nacionalno vprašanje v kozmopolitski skupnosti politično, ekonomsko in kulturno svobodnih ljudi in pa med novejšo koncepcijo, da tudi v socialističnem občestvu narod ne bo izginil. Tako je ta resolucija zahtevala narodno avtonomijo po personalističnem principu v demokratični federaciji svobodnih in enakopravnih narodov. To se bo zgodilo v boju za proletarski socializem na gospodarskem področju, končna rešitev pa bo dosežena v mednarodnem socializmu. Pri tem naj bi ta razvoj potekal postopoma, v več fazah. S tivolsko resolucijo je JSDS poudarila svojo naslonitev na druge južno-slovanske narode, saj je bil to čas, ko je jugoslovansko vprašanje postajalo vse pomembnejše tudi v politiki celotne države. Tivolska resolucija je ostala nacionalni program JSDS do konca monarhije.⁷ Vendar pa z njo v stranki niso bili vsi zadovoljni. Najbolj pronicljivi duhovi stranke, kot Prepeluh, Lončar in Tuma so zavračali mnenje, da naj se Slovenci odrečejo narodne samobitnosti v prid jugoslovanstva. Tezo, da je jugoslovansko vprašanje le kulturno, ne pa politično, je najbolj dosledno zavrgel Ivan Cankar aprila 1913, ki je videl rešitev v federaciji neodvisnih narodov, vendar pa ne tako, kot se je to kasneje dogajalo.

Ob majniški deklaraciji in njej sledečemu deklaracijskemu gibanju od konca maja, oziroma septembra 1917 je v JSDS prišlo do razdora med strankinim vodstvom in opozicijsko socialistično mladino. To pa zaradi vprašanja, ali naj se stranka pridruži politiki združenega meščanstva ali pa naj nadaljuje svojo, na razrednem

⁶ Franc Rozman: *Der Austroslavismus und die Sozialdemokratie in Südosteuropa*. In: Andreas Moritsch (Hrsg.): *Der Austroslavismus ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, Wien-Köln-Weimar 1996, S. 195-205.

⁷ Franc Rozman: *Etbin Kristan und seine Idee der Personalautonomie*. In: Helmut Konrad (Hrsg.): *Arbeiterbewegung und nationale Frage in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie*, Wien-Zürich 1993, S. 97-109.

stališču, zasnovano pot. Glavni ideolog razredne politike je bil Henrik Tuma, ki je od vsega začetka sodil, da je tivolska resolucija za jugoslovansko vprašanje ustreznejša rešitev kot pa majniška deklaracija, kljub temu, da je bila temeljna misel tivolske resolucije, da je jugoslovansko vprašanje kulturno, ne pa politično in državno. Še decembra 1917 je v pismu Karlu Rennerju zapisal, da je zanj narod enotnost volje in kulture. Zaradi vztrajanja na avstromarksističnih pozicijah je poleg Tume tudi stara garnitura, predvsem iz vrst sindikalnih voditeljev, stala na stališčih, ki jih večina slovenskega naroda ni več sprejemala. Vodilni ideolog nacionalne problematike Etbin Kristan pa je že pred izbruhom vojne odšel v ZDA. Socialistična mladina pod vodstvom Albina Prepeluha, Dragotina Lončarja, Lojzke Štebijeve in drugih, je začela sodelovati v deklaracijskem gibanju od maja 1918, na konferenci v Zagrebu v začetku oktobra 1918 pa je obveljalo, da bo stranka sodelovala v narodnih svetih v vseh točkah, ki ne nasprotujejo socialističnim načelom, kajti nacionalno državo je mogoče imeti za prvi pogoj za uspešnejši razredni boj. Dilemo in idejo tega preloma je posrečeno povzel Prepeluh že skoraj leto dni poprej, 22. septembra 1917 v listu Naprej, ko je v članku s pomenljivim naslovom Ideja ali dogma med drugim zapisal, da "v tej težki dobi ne moremo drugače kot biti edini s svojim narodom... zakaj strašno bi bilo, ako bi se le trenutek pomišljali nastopiti proti osvobodilnim stremljenjem naroda, katerega sinovi smo... Slovenski socialisti se ne morejo postaviti izven naroda, katerega del so in ostanejo. Mi čutimo naše narodno zatiranje prav tako kot socialno. Slovenski delavec, mali kmet, nižji uradnik so po svojem bistvu in po svoji narodni psihi demokratični elementi. Angleški delavec pozna zgolj socialni boj, nemški in italijanski poznata socialni in politični boj, češki in slovenski delavec pa poznata socialni, narodni, kulturni in jezikovni boj. Smešno bi bilo, ako bi se hotel slovenski David bojevati v opremi angleškega ali nemškega Goljata." S temi besedami je v bistvu podal svoje dolgoletno razmišljanje in snovanje slovenskega tipa socializma, ki bi upošteval tudi kmete, manj pa razredni boj. Ta tip socializma so poleg Prepeluha zagovarjali tudi t.i. masarikovci (Dragotin Lončar, Anton Dermota, Anton Kristan in drugi), ki pa je v togi stranki naletel bolj na sumničenje in staro vodstvo je tudi ob koncu vojne čakalo na iniciativo in rešitev od avstrijsko-nemške socialno demokratske stranke.⁸ Socialna demokracija je v odločilnem letu 1918 vso iniciativo pri reševanju slovenskega narodnega vprašanja prepustila meščanskim strankam in te so ga potem odločile v svoj prid. Socialna demokracija je po razcepu ostala razdeljena tudi v novonastali Jugoslaviji, še več, vse bolj se je delila ne samo na komunistični in socialistični del, pač pa se je tudi slednji še razcepil v vrsto bolj ali manj pomembnih struj in kljub novim socialnim in državnim razmeram je stranka ostala še naprej na obrobju slovenskega političnega življenja. Tudi socialistična mladina se je delno podredila strankini hegemoniji, potem pa kmalu zapustila vrste nekdanje enotne JSDS.

⁸ Janko Prunk - Franc Rozman: Austromarksistische Konzeptionen der JSDS bei der Lösung der slowenischen Nationalitätenfrage. In: *Studies in East European Social History*, Leiden 1977, S. 33-43.

Franc Rozman: Die Beziehung der slowenischen Sozialdemokratie zur österreichischen Parteizentrale. In: *Die Bewegung: 100 Jahre Sozialdemokratie in Österreich*, Wien 1990, S. 262-267.